

Palánkai Tibor¹

A tudás alapú társadalmak korának dilemmái – kérdések és válaszok

Interjú Palánkai Tibor közgazdász egyetemi tanárral, a Corvinus Egyetem Európai Tanulmányi és Oktatási Központjának igazgatójával

Az európai folyamatokkal foglalkozó neves közgazdász szerint a tudás alapú társadalomban jelentősen megnő a tudomány s ezzel együtt a teljesítmény értéke. Az interjúban általa is meg lehetőségen eretneknek nevezett nézeteket fogalmaz meg a tehetségesek és a leszakadók együttnevelésével kapcsolatban. Úgy véli, olyan differenciált oktatásra van szükség, amelyben mindenki a legjobban képes befutni a fejlődési pályáját. Véleménye szerint az oktatásnak nem a szűk munkaerő-piaci szükségletekre kell képeznie, hanem minél szélesebben kiművelt emberfőket kell kibocsátania.

Tóth Teréz: Az Ön szerkesztésében hamarosan megjelenik egy könyv, amely a tudás alapú társadalmak koráról, egy új korszak kihívásairól szól. Hallhatnánk többet a kutatási irányokról, a fő gondolatokról elsősorban azokban a kérdésekben, amelyek az oktatást is érintik?

Palánkai Tibor: A könyv tematikája jól illeszkedik ebbe a témakörbe, igaz, az oktatás csak egyik fejezete. Ugyanakkor a tanulmányok gondolatmenete számos más összefüggésben is kapcsolódik az oktatás problematikájához. A könyv címe: *A kataklizmák csapdája, vagy elkerülhetők-e a kataklizmák? (A tudás alapú információs társadalom kihívásai)*. Kiindulási pontunk a következő: globális szinten minőségi fordulat következett be az emberiség történetében, az utóbbi harminc-negyven évben korszakváltás zajlott le. Ha nem helyesen reagálunk erre, a belőle kö-

¹ A cikk megjelent: Tóth Teréz. 2006. A tudás alapú társadalmak korának dilemmái – kérdések és válaszok. Interjú Palánkai Tibor közgazdász egyetemi tanárral, a Corvinus Egyetem Európai Tanulmányi és Oktatási Központjának igazgatójával. *Új Pedagógiai Szemle*, 12. szám.

vetkező kihívásokból kataklizmák keletkezhetnek: társadalmi összeütközések, forradalmak, háborúk, környezeti katasztrófák és így tovább. A folyamatok elemzésén túl azt vizsgáljuk, elkerülhetőek-e ezek a kataklizmák.

TT: Civilizációk közötti konfliktusokról van szó?

PT: Az elemzésnek ez csak az egyik dimenziója. A könyv kerete a következő: az emberiség története számos szempontból korszakolható. Vannak nagy sorsfordító változások, amelyek hosszabb távon új irányt adnak a történelemnek, és amelyek eredményeként a társadalmak minőségileg egészen mássá válnak. E változások sajátja, hogy érintik a társadalmi-gazdasági struktúra valamennyi szegmensét, a társadalmi formáció valamennyi összetevőjét. Most is ilyen nagy ívű történelmi átalakulás korában élünk. A társadalmi formáció különböző elemeinek a válsága vagy átalakítása érinti a technostruktúrát, s felveti a társadalmi vagy politikai berendezkedés átalakulását. Az egyes fejezetekben vizsgáljuk a társadalmi és gazdasági szerkezetek változását, a társadalmi viszonyok és az intézmények fejlődését, egymással szemben kialakuló viszonylatait, hatalmi struktúráit, valamint az embert hiedelmeivel, tudásával, kultúrájával, magatartási és erkölcsi normáival együtt. A technostruktúrák vonatkozásában ma a számítástechnika, az információs és kommunikációs technikák korát éljük. Ezzel szoros összefüggésben átalakult a gazdaság szerkezete, amelyben a szolgáltatások váltak domináns ágazattá. Ezt nevezik posztindusztriális társadalomnak. A társadalmi közösség-szerveződések fejlődését illetően napjainkban az integrációk regionális és globális szinten valósulnak meg. A nemzetállamok szerepének a megváltozását sokan poszt-nemzeti fejlődésként határozzák meg. A különböző tanulmányokban megvizsgáljuk, hogy a fenti folyamatoknak milyen hatásuk van az államokra, a kormányokra, az önkormányzatokra, az oktatásra, az egészségügyre. Miközben az új helyzetet elemezzük, megnézzük, milyen új válaszok szükségesek a gazdaságpolitikában, a biztonságpolitikában, az egészségügyben és az oktatásban. A változások egyik kiindulópontja a tudás alapú társadalom.

TT: Hogyan definiálható a tudás alapú társadalom?

PT: A tudás alapú társadalomnak vagy gazdaságnak nagyon sokféle megközelítése és értelmezése alakult ki, de igazán pontos definíciója nincs. Értelmezhető a technika és a tudomány újfajta viszonyaként, hiszen az elmúlt évtizedekben elsősorban a fizika és a biológia területén

olyan tudományos forradalom zajlott le, amelynek következtében a nagy technikai felfedezésekkel szemben a hangsúly átbillent a tudomány fontosságára (géntechnológia, nukleáris energia). A tudás alapú társadalom jelenthet termékstruktúra-váltást: bizonyos csúcstechnikai termékekben igen nagy a tudástartalom aránya. A klasszikus termelési tényezők (tőke, munkaerő, föld) mellett egyre inkább a tudás kerül előtérbe, és válik döntő termelési tényezővé. Az oktatás jelentőségének növekedése eredményeképpen a tudás közkinccsé válik, az egész társadalom tudásszintje növekszik, és fontos, hogy növekedjen.

A tudás alapú társadalom értelmezésében fontosnak tartom, hogy a vállalatirányítás vagy a kormányzás is egyre inkább tudományos alapokra helyeződik. Az utóbbi időszak fejleményei is felvetik, hogy a politikát ki kellene vonni a kormányzásból. A kormányzásnak szigorú szakmai, szakpolitikai szabályai vannak, s a gazdaságot és a társadalmat nem lenne szabad kiszolgáltatni alkalmatlan, felkészületlen és felelőtlen politikusok kényének és kedvének. Ez természetesen a demokratikus struktúrák teljesen újfajta értelmezését igényelné. A klasszikus, még az osztálytársadalmak idején szerveződött politikai pártok válságban vannak, manapság a párt-demokráciák válságát éljük, és ebből egyelőre nem látjuk a kiutat. A politika és a szakszerű kormányzás szétválasztása természetesen új intézményeket igényelne, ezzel összefüggésben még csak kezdetleges elképzelések láttak napvilágot (ilyen irányba mutatnak a központi bank függetlenségére vagy a költségvetési tanács felállítására vonatkozó törekvések, javaslatok). Tulajdonképpen az elmúlt időszak átalakulási folyamatának fő feladata lett volna a gazdaságpolitika és a szociálpolitika szétválasztása (például súlyos veszteségek forrása, az érintettek számára is, a gázárak szociális alapon való meghatározása). Hosszabb távon a szakkormányzás és a politika elválasztásának feladata lehetne a közszolgáltatások leválasztása a versenyképességről, mégpedig mind makro-, mind mikrogazdasági szinten (például a társadalombiztosítás nagy részének a kivétele a központi költségvetésből s levétele a vállalatok válláról). A társadalom és a gazdaság menedzselése, a közigazgatás és az önkormányzatiság szintén szétválasztható lenne. Fontos irány lenne a civil társadalom és a civil demokrácia kiépülése, bár ez egyelőre, különösen Magyarországon, nagyon csökevényes. Biztató, hogy Nyugat-Európában vagy az Egyesült Államokban elkezdődött az önszerveződés útján létrejött civil társadalmak kialakulása. Mindezek természetesen az állam szerepének és funkcióinak radikális átértékelését követelnék meg.

TT: Elsősorban milyen értékek mentén zajlik a társadalom szerveződése?

PT: A tudás alapú társadalom nagy hiányossága, hogy sok szempontból még saját megértéséig sem jutott el. Az új, globalizálódó korszaknak ugyanis még nincs releváns filozófiája, ha úgy tetszik, nem történt meg a felvilágosodása. Nincsenek nagy eszmerendszerek, amelyek ezt megfogalmazzák, leképeznek. És nincs olyan értékrend sem, amelynek alapján ezek a társadalmak szerveződhetnének. A klasszikus felvilágosodás értékrendje válságba került, és világossá vált, hogy a mai korszak körülményeinek és követelményeinek megfelelően jelentését át kell értékelni. A szabadság, egyenlőség és testvériség a 19. és 20. századi nagy társadalmi és politikai mozgalmak jelszava volt, s nagyban befolyásolta az emberiség történelmének a menetét. A mai korszakváltás ideológiai alapjául és a társadalmi-politikai cselekvés irányítójaként azonban már csak újraértelmezésben használható. Úgy gondolom, a felvilágosodás nagy eszmei győzelme az, hogy a szabadság és demokrácia eszméi határozzák meg az európai integrálódás alapvető értékrendjét. Kétségtelen, a globális gazdaság is a gazdasági szabadság elveire épül, más kérdés, hogy ebben a vonatkozásban már komoly fenntartások vannak. Ez már a globális kormányzás kereteit feszegeti, hiszen nemcsak a korlátozatlan „szabadság” szociális következményeivel van baj, hanem hogy veszélyeztetheti a gazdaság hatékony és normális működését is (a pénzügyi piacok hektikus működése).

Komoly kérdések merülnek fel az egyenlőséggel kapcsolatban. Az elmúlt évtizedek társadalmi és politikai demokratizálódása nagy előrelépést jelentett a politikai és jogi egyenlőség irányába. Az európai társadalmak a jogi egyenlőtlenségek felszámolásának utóvédharcait vívják, gondolok a másság, a homoszexuálisok jogainak, a nők egyenjogúságának elismertetésére. A felvilágosodás korának egyik nagy törekvése, hogy a súlyos jogi, társadalmi és politikai egyenlőtlenségeket megkérdőjelezze és korrigálja, jelentős részben teljesült. Másként merül fel a gazdasági és szociális egyenlőség kérdése. A kommunisztikus kísérletek kudarcra arra utal, hogy ennek leegyszerűsített és végletesen értelmezett megközelítése nem elfogadható, s ebben a vonatkozásban az egyenlőség fogalmát át kell értékelnünk. A gazdaságnak és a társadalomnak nem kiküszöbölhető, sőt nem is kiküszöbölendő elemei az egyenlőtlenségek, sok szempontból éppen a haladás hajtóerői. Nem problémamentes a testvériség eszméjének értelmezése sem. Európa elkötelezte magát a társadalmi kohézió és a szolidaritás mellett, s ezzel nagy lépést tett a testvériség gyakorlati megvalósítása felé. Az Európai Unió nemcsak az egyes nemzetállamok szintjén, hanem nemzetközi szinten is felvállalja a szolidaritás elvét, és kiépíti annak intézményeit. A szolidaritás és a kohézió az adott gazdasági és társadalmi rendszer biztonságát és stabilitását szolgálja. Globális méretekben azonban még hiányzik a szolidaritás melletti kiállás.

Az éhezőknek ugyan adományokat gyűjtenek, a kétségbeejtő helyzetbe kerülőknek (pl. menekültek) segélyeket osztanak. A probléma azonban szélesebb, hiszen a gazdag és a szegény országok, a gazdagok és a szegények közötti szakadék növekszik, s egész népcsoportok kerülnek reménytelen helyzetbe akár hosszabb távra is. Kiszolgáltatott és reménytelen helyzetüket aztán nem nehéz különböző vallási ideológiákba „csomagolni”, aminek következtében gyakran civilizációs vagy vallási konfliktus hordozóiként jelennek meg. Úgy gondolom, hogy a következő évtizedekben a globális szolidaritás kérdése aligha kerülhető meg. A világméretű konfliktusok veszélye csak így küzdhető le, s a terrorizmus elleni harc is csak így lehet eredményes.

TT: Mégis, amikor az európai alkotmányozási folyamat zajlott, komoly konfliktusba torkollott a preambulum megfogalmazása, mivel közös örökségként a zsidó-keresztény kultúrkörre akartak hivatkozni. Nem lehetett elfogadtatni, és parázs vita folyt ideológiai, ha úgy tetszik vallási kérdésekben.

PT: Bizonyos körök különösen erőltették ezt, véleményem szerint szerencsétlen módon. Sokan joggal vetették fel, hogy az európaiság, az európai eszme visszanyúlik az ókori, mediterrán (görög-római, bizonyos értelemben az egyiptomi) civilizációk hagyományaihoz. Azonkívül az iszlám ugyanúgy az európai civilizáció része, s nemcsak most, hanem történelmileg is az volt. Az Ibériai-félszigeten közel 500 évig Európa legfejlettebb kultúrája virágzott. Amikor mi itt Európában sötét középkort emlegetünk, Andalúziában fejlett civilizáció létezett. Az elmúlt évtizedekben pedig az iszlám Európa második legnagyobb vallásává vált. Egyébként a zsidó, a keresztény és az iszlám vallásnak mint ún. ábrahámi vallásnak közös gyökerei vannak. Tehát visszatérve a preambulumhoz, ha már a vallásokat be akartuk volna venni (nem vagyok meggyőződve, hogy szerencsés lett volna), akkor az iszlámot mindenképpen meg kellett volna említeni. Nem beszélve arról, ha Törökország is az EU tagja lesz, akkor egy muzulmán vallású állam válik „Európa” részévé. De gondolhatunk a Balkánra is, ahol az iszlám kultúra szintén erőtejesen jelen van (bár emiatt háborúztak), s amely országok potenciálisan tagjai az Európai Uniónak.

Valamit még fontosnak tartok külön megemlíteni. S ez a felvilágosodás! A felvilágosodás Európa egyedülállóan hatalmas kulturális és szellemi öröksége, s az Európai Unió szerveződésének és értékrendjének fundamentumát képezi. Vagyis, ha Európa kulturális gyökereit akarjuk megfogalmazni, akkor nem elég csak a zsidó-keresztény kultúrkörre hivatkozni. Joggal szavaztak ellene azok, akik ezt kevésnek tartották, s azok is, akik az egészet nem ítélték kívánatosnak.

TT: Említette az értékválságot, hogy nincs olyan filozófiai eszmerendszer, amely alapján a tudás alapú társadalom megfogalmazhatná a céljait. Ön hogyan látja, milyen fogódzók mentén formálódják az oktatás, a tudásátadás új paradigmája szemben az elmúlt század klasszikus human és természettudományi műveltségével? Milyen összefüggésrendszerbe állítaná az oktatás, a tudás, a társadalom és a gazdaság kérdéseit?

PT: Az oktatás demokratizálódik, valamennyi szinten, a felsőoktatás szintjén is univerzálissá válik, s a társadalom egyes csoportjai egyre magasabb szintű oktatásban részesülnek. A folyamatot demográfiai tényezők is befolyásolják. Az átlagos életkor az elmúlt évtizedekben jelentősen növekedett, de ha a jelenlegi biológiai-genetikai forradalom eredményei általánossá válnak, ötven éven belül akár a százéves átlagéletkor válhat jellemzővé. A biológiai feltételek adottak erre. Az eddigi nagyjából negyven év munkában eltöltött idő meghosszabbodhat, és az iskolázás ideje is kitolódhat huszonöt éves korig. A változásokra egyebek mellett az élethosszig tartó tanulás koncepciója adhat választ. A demográfiai változásból adódóan új követelmények fogalmazódnak meg, és új struktúrák kialakítása válik szükségessé.

Az oktatással szembeni új kihívások kapcsán vissza kell térni az esélyegyenlőség kérdésére. A jogi és társadalmi vonatkozásokban elért egyenlőség vagy legalábbis annak megközelítése hatalmas eredmény, s ezt mindenképpen szükséges megőrizni. Az egyének azonban biológiai adottságaiknál fogva nem egyenlők, s illúzió, hogy egyenlővé lehet őket tenni. Úgy gondolom, az elért vívmányok alapján ezt már felvethetjük, sőt fel is kell vetnünk. Különösen fontos ez a tudás alapú társadalom korában, amikor véleményem szerint eljutottunk odáig, hogy a különbségeket is lehet, sőt kell vállalni, s az oktatást a tehetségek különbözőségéhez igazodó igények alapján kell felépíteni. Az oktatás jövőjét illetően meglehetősen eretnek nézeteim vannak: az esélyegyenlőség hirdetését, azaz, hogy tanítsuk együtt a nagyon tehetségest meg a szerény képességűt, elhibázott politikának és gyakorlatnak tartom, és ellentétesnek a tudás alapú társadalom érdekeivel. Az esélyegyenlőség mai értelmezése az oktatásban destruálja a kiváló képességűt, nem hagyja, hogy a tehetsége kibontakozzon, de destruálja a kevésbé tehetségest is, akit a képességeinek nem megfelelő környezetben szorongásos helyzetbe hoz. Az oktatásnak, nekünk is vállalnunk kell, hogy különbözőek vagyunk. Tehát az egyenlőség más megfogalmazására van szükség, mint amit az esélyegyenlőség nevében eddig hirdettünk.

TT: A tudás alapú társadalom korában az oktatás egyik alapvető kérdésének tartom, hogy milyen mértékben sikerül megteremteni az egyenlőség és a különbözőség egységét, dialektikáját.

PT: Természetesen faji, vallási vagy bármilyen kulturális alapon nem szabad diszkriminálni, de téves az a nézet, amely szerint attól igazán demokratikus az oktatás intézményrendszere, hogy ugyanolyan oktatást kap a kiemelkedő képességű diák, mint az átlagos vagy szerény képességű. Az esélyegyenlőség helyett az egyéni tehetséggondozásra kellene helyezni a hangsúlyt az oktatásban. A tehetséggondozást már az óvodában el kell kezdeni, s természetesen az oktatás különböző szintjein ez különböző módszereket igényel. Félreértés ne essék, nem pártolom a szegregációt, nem arra gondolok, hogy a különböző képességű gyerekek ne járhatnának továbbra is egy osztályba, különösen akkor, amikor az iskola a szocializációs funkcióit gyakorolja. Ebben egyetértek Csányi Vilmossal.² Az oktatáson belül viszont olyan kiscsoportos foglalkozásokat kellene kialakítani, ahol a különböző tehetségek ki tudnak bontakozni, s a tehetségüket megfelelő szakemberek gondozzák. Közgazdászként úgy is fogalmazhatnék, hogy a mai oktatási rendszer az emberi erőforrások „termelésének” a pazarlása, s ez a tudás alapú társadalomban már nem engedhető meg. Igaz, a felvázolt oktatási rendszer többbe kerülne és több munkát igényelne, de gazdasági és társadalmi haszna is megsokszorozódna. Szükséges hangsúlyozni, hogy a rendszer akkor lesz működőképes és társadalmilag elfogadható, ha a nyitottságra épül. A nyitott oktatási rendszer azt jelenti, hogy a mobilitás a társadalom minden rétege számára minden irányban biztosított és a tudás mindenki számára korlátozás nélkül hozzáférhető. Természetesen az iskolán belüli szintek nemcsak átjárhatóak, hanem erre határozott törekvés van. S ebben a konstellációban lényeges a szociális és gazdasági különbségek kezelése, amelyet az oktatáspolitikának harmonikusan alárendelt szociálpolitikával kellene elérni.

TT: Európában léteznek modellértékű közoktatási rendszerek, amelyekben nagyon magas színvonalú oktatás zajlik. Itt a középiskoláskor végéig nem szelektálják a különböző képességű gyerekeket. Ezek az oktatási rendszerek, a finn oktatással az élen, a legkimagaslóbb eredményeket produkálják a nemzetközi tudásméréseken. A tudás alapú társadalom működése szempontjából Ön szerint a tehetségek elkülönítése és kibontakoztatása fontos, vagy az észak-európai modell integráló és egyben magas színvonalú oktatási rendszere lehet a minta, amelyben a tehetségek nem versengő, hanem kifejezetten együttműködő, kooperáló magatartásmintákat mutatnak?

² „...lassan a nyelven kívül már nincs közös hiedelem, amely a társadalmat egyesítené.” Beszélgetés Csányi Vilmos akadémikussal. 2006. *Új Pedagógiai Szemle*, 11. (Szerk.)

PT: A különböző modellek egybevetése gondos és alapos elemzést igényelne, s erre egy interjú keretében aligha lehet vállalkozni. Úgy gondolom mégis, hogy ad absurdum egyik modell sem tökéletes, a kettő értelmes kombinációja lenne az ideális. Érzésem szerint az észak-európai modell esetében is inkább erről van szó, s az együttműködő magatartások egyáltalán nem zárják ki a versengés lehetőségét, sőt kifejezetten kívánatosá teszik azt. Én ezzel szimpatizálok. Ezzel összefüggésben fontosnak tartom, hogy a gyerekekkel szemben magas követelményeket támasszunk. Például a terheléscsökkentést, valamint az osztályozás elhagyását hibás lépésnek tartom. Teljesítmény alapú társadalomban élünk, és a gyereket igenis lehet és kell terhelni. Sokéves oktatási tapasztalatom bizonyítja, hogy a magas, ám teljesíthető követelményeket a normális gyerek teljesíteni tudja. Az alulkövetelés viszont demoralizálja a diákot. Természetesen meg kell találni a különbözőségek és az egyenlőség összekapcsolását és harmóniáját.

TT: A közoktatásban ma olyan tudástartalmakat és készségeket is fejlesztünk, amelyekkel a munkaerőpiacon boldogulhat a diák. Mi a véleménye a munkaerő-piaci keresletnek kiszolgáltató oktatásról? Régebben az adott tudomány volt a meghatározó, ma egyre inkább a munkaerőpiac igénye szabályozza a tananyagfejlesztést.

PT: „Kiművelt főket” kell képezni, nem pedig a szűk munkaerő-piaci keresletnek kell megfelelni. Mostanában folyton azt halljuk, hogy a felsőoktatást közelebb kellene vinni a „piachoz”. Ennek természetesen van relevanciája, amikor a képzési arányszámokról beszélünk. Ezek sajnos az elmúlt években a hallgatói „keresletet”, érdeklődést követték és nem a munkaerőpiac igényeit, aminek túlképzés lett az eredménye (közgazdászok és jogászok). Az egyetemnek nem a munkahelyi igényeknek megfelelő tudással kell a hallgatókat felvérteznie, hanem az alapvető szakmai ismeretek elsajátításán túl logikusan gondolkodó és a szakterület problémáit megoldani képes szakértelmiségiket kell képeznie. Az universitas azt jelenti, hogy a kérdéses tudománynak minden fontosabb ismeretét, módszertanát meg kell tanítani. Meg kell tanítani például közgazdászként vagy jogászként gondolkodni. Nem állom meg, hogy ehhez két Eötvös Loránd-idézetet ne hozzak, amelyek a fentiekkel is összhangban vannak. Ennél jobban én sem tudom megfogalmazni. „Nem az a jó bíró vagy ügyvéd, ki az elébe terjesztett peres ügyre vonatkozólag rögtön tud valami törvénycikket idézni, nem az a jó orvos, ki csak egy pillantást vet a betegére, s máris elhatározta, a divatos gyógykezelési módszerek melyikét fogja alkalmazni. A zavarok, melyek akár vagyoni viszonyainkban, akár szervezetünkben előállnak, sok esetben annyira bonyolódottak, hogy azoknak előre megállapított kész formulák és recipék szerint való orvosolhatóságára gondolni is képtelenség. Ilyen esetek megítélésére a gondolkodásban való önállóság

szükséges, s azt nem adhatja meg a gyakorlati szabályok sokasága, hanem egyedül a jártasság magukban azon tudományszakokban, melyekből e gyakorlati szabályok folytak. Ezért ha az egyetemről elvárjuk azt, hogy a hazának hasznavehető fiakat neveljen, féltékenyen kell megőriznünk az egyetemi tanítás tudományos jellegét.” (1887-ben írta.) „Önálló alkotómunka – ez annak erkölcsi és szellemi záloga, hogy majdan a mai egyetemi hallgatókból önállóan gondolkodó, alkotómunkára képes állampolgárok – tudósok, tanárok, értelmiségiek – váljanak.”

A tudás alapú társadalom igénye az, hogy az oktatásból minél több önállóan gondolkodó ember kerüljön ki. A felsőoktatásra különösen vonatkozik ez a megállapítás: gondolkodó elmét, problémamegoldó, innovatív és rögtönzésre képes szakértelmiségit kell képeznie, akinek intuíciói vannak. Az ilyen ember három hónapon belül sokkal jobban át fogja látni a munkahelye ügyeit (és sokkal több haszon lesz belőle), mint a sémákban gondolkodó. Az amerikai oktatási rendszert, amelyet most lelkesen átveszünk, épp ez utóbbi képzés jellemzi, de csak egy viszonylag szűk elitképzés kapcsolódik hozzá. A sémákban gondolkodó ember lehet, hogy három másodperc alatt megoldja a felmerülő problémát, kiváló munkaerő, keveset kell költeni rá, hozzá a profitot stb. Ha viszont az adott gondolkodási körön kívül esik a probléma, nem tudja megoldani azt. Az egyetemi oktatásnak az is sajátja, hogy egyes területeken fluid kategóriákkal dolgozik. Könnyen előfordul, hogy egy adott problémát öt ember öt különböző módon fog meghatározni. A hallgatóval pontosan ezt kell megismertetni és nem azt, hogy itt van három mondat, azt tanul meg, s ha elmondod a vizsgán, minden rendben van. Az utóbbi időben nem is kérdezhetünk mást a hallgatótól (sokszor nem is a hallgatói követelések miatt), mint azt, amit az írott (terjedelmében korlátozott és megszabott) tananyag rögzít. Ezzel azonban leszoktatjuk őt a gondolkodásról. Nem fogja látni, hogy a dolgok bizonytalanok, többféle megoldás van, többféle megoldást kell keresni, és neki az életben, a munkájában a jó megoldást kell megtalálnia.

Úgy gondolom, az oktatás területén a hazai „reformok” még nem jutottak el addig, hogy mit kellene tenni hosszabb távon, különösen akkor, ha a tudás alapú társadalom követelményének meg szeretnénk felelni. Az eredmények csak szerények lehetnek mindaddig, amíg a reformok nagyrészt arról szólnak, hogyan lehetne a misztikus egyensúlyteremtés érdekében még pénzt kispórolni a rendszerből.

TT: Nem fontos, hogy a munkaerőpiacon hasznosítható készségek strukturálják a közoktatás tanterveit, tananyagát?

PT: A munkaerőpiacon hasznosítható tudás és készségek elsajátítása csak az oktatás egyik fő iránya lehet. Természetesen fontos, hogy a tanuló, a hallgató ismerje meg a valóságot, ne elefántcsonttoronyban éljen. Egyetértek azzal, hogy számos területen sokkal gyakorlatiasabb tudásra van szükség. Mindazonáltal a tudás alapú társadalom korában a tudásközlés átalakítása és átstrukturálása is fölmerül. A lexikális tudás igénye is más, mint korábban volt. Nem kell mindent megtanulni, amit meg lehet nézni az interneten vagy könyvekben. Lexikális ismeretek helyett készségeket, gondolkodási technikákat kell tanítani.

TT: Beszéljünk az állam megváltozott szerepéről és a közoktatásban betöltött funkciójáról! Közhatalmi funkciói meggyöngülnek, a közoktatásban betöltött monopolhelyzete is megváltozhat a jövőben. Sőt az is elképzelhető, hogy a jövőben a privát szféra egyre nagyobb szeletet hasít majd magának a közoktatásból. Ön szerint megmenthető-e a közoktatás mint magas színvonalú állami közszolgáltatás, és ha igen, hogyan?

PT: Természetesen jó lenne megmenteni, csak az a baj, hogy az állam fővállalja ugyan a közoktatást és a közegészségügyet, de nem tudja finanszírozni. Az egyetemek a költségvetésük nagyobb részét már saját bevételeikből finanszírozzák. Ugyanakkor az állam úgy tesz, mintha az oktatás finanszírozója lenne, különböző követelményeket támaszt, csak éppen forrást nem rendel hozzájuk. Az egyetemtől elvárja, hogy a politikai okokból meghirdetett pedagógus-béremelés egy részét vállalja át, s az ebből keletkező veszteséget „termelje ki”. Ha nem sikerül, könnyen megkaphatja a rossz gazdálkodás vádját. Az orvostól elvárja, hogy ingyen túlórázzon. Közgazdasági értelemben többszörösen is a „potyautazás” jelenségével állunk szemben. Az állampolgár nem fizeti rendesen az adót, de természetesen veszi, hogy az egészségügyi vagy a közoktatási szolgáltatást ingyen vehesse igénybe. Az állam működteti a rendszert, dolgoztatja a benne lévőket, de közben a szükséges forrásokat nem biztosítja, sőt akár ingyen dolgoztat. Az állampolgár „potyautazik” az államon, majd az állam a közszolgáltatást végzőkön (alulfizeti a tanárt és az orvost), és jó, ha az utóbbiak nem „potyautaznak” a fogyasztón azzal, hogy rossz szolgáltatást nyújtanak számára. Ördögi kör ez, amelyből minél hamarabb ki kellene törni. Ennek nincs köze sem a piacgazdasághoz, sem a magas színvonalú közszolgáltatáshoz.

Nagy valószínűséggel azért nem fogalmazódnak meg komoly oktatási reformok, főként nem pártpolitikai programként, mert azokhoz jelentős pénzeszközöket és befektetéseket kellene társítani (ugyanez vonatkozik az egészségügyre is). Megoldásként két lehetőség adódik. Az egyik valamiféle társadalmi szerződés, amelynek alapján az állampolgárok befizetett adójuk

fejében pontosan tudnák, milyen közoktatásra számíthatnak, és azt az állam közszolgáltatásként biztosítja is a gyerekek számára. Vagyis ki kellene számolni a színvonalas és racionális elvek mentén szervezett oktatás költségeit, s azt az állampolgároktól oktatási adóként be kellene szedni. Természetesen, ha az állampolgár nem fizeti meg ezt az adót, akkor nem várhatja el, hogy az állam szolgáltatásként színvonalas közoktatást vagy éppen egészségügyi ellátást nyújtson számára. Az ilyen adózás formáját, kereteit s a kapcsolódó szociális követelményeket természetesen ki kellene dolgozni. Így a szolgáltatók érdekeltsége is biztosítható lenne, hiszen az aligha vitatható, hogy a pedagógus- és az orvostársadalom a piaci szférához képest mennyire alulfizetett. A társadalmi megállapodás része lehet az is, hogy a társadalom jelentős részben tandíj formájában (főként a felsőoktatásban) finanszírozza az oktatást. Szociálisan ezt különböző formákban (adóleírás, tandíjhitel, vállalati átvállalások stb.) elfogadhatóvá lehetne tenni. Az „ingyenes” oktatás ígéretése és a jelenlegi alulf finanszírozás fenntartása mellett nem is érdemes tudás alapú társadalomról beszélni. Ha azonban nem jön létre ilyen „megállapodás” a társadalommal, akkor nem marad más, mint a privát szféra térnyerése. Ez veszélyeztethetné a közoktatás nyitottságát, s inkább az elitoktatás kerülne előtérbe, amikor leginkább a pénz dönti el, ki mit tanulhat, hol és meddig. Ennek sok nemkívánatos következménye lenne. A valóságban ezúttal is a kettő kombinálása a reális, s ha ezt ésszerűen sikerülne kidolgozni, nagyot léphetnénk előre. A közoktatást leginkább az állam kezébe kellene helyezni, de az államnak nem szabad többet magára vállalnia, mint amit a társadalom hajlandó finanszírozni. A magánfinanszírozás feladata inkább a speciális tehetséggondozás lehetne.

TT: Mi a véleménye azon országok gyakorlatáról, ahol a közoktatás területén növelik a ráfordításokat, mert úgy vélik, ezáltal országuk versenyképessége nőhet. Vannak, akik ezt a közvetlen összefüggést tagadják.

PT: Teljes mértékben egyetértek ezzel az összefüggéssel. Ahhoz, hogy a két közszektor, az egészségügy és a közoktatás betöltse funkcióját, növelni kellene a befektetéseket. De miből fektessen be az állam? Ez a probléma. Különösen akkor, amikor költségvetési megszorítások vannak napirenden. Ezért gondolom azt, hogy ha az állam nem tud befektetni, akkor különösen az egészségügyet meg kell nyitni a magánszféra befektetései előtt. Az oktatáson belül elsősorban a felsőoktatásban és bizonyos speciális képzésekben lehet nagyobb szerepet szánni a magántőkének.

TT: A lisszaboni stratégia alapján készült munkaprogramban a harmadik stratégiai célon belül szerepel az európai oktatási és képzési rendszerek nyitottá és vonzóvá tétele a világ más részein élő diákok előtt. Európa milyen vonzó, sajátos értéket tud fölmutatni a világ többi részének?

PT: A lisszaboni stratégia lényegét tekintve jó és korszerű. Megfogalmazza mindazokat a kérdéseket, amelyekkel a tudás alapú társadalom szembetalálja magát. Előrevetít egy modellértékű struktúrát, egységbe fogja e modell legfontosabb elemeit: tudás alapú társadalom, gazdasági növekedés, versenyképesség, fenntartható környezet, szociális integráció és gondoskodás. A lisszaboni stratégia bizonyos értelemben a prioritásokat is jól jelöli meg: versenyképesnek kell lenni ahhoz, hogy legyen foglalkoztatottság, a szociális juttatásokat magas szinten lehessen megvalósítani és a fenntartható környezetet biztosítani. Ezt a modellt főleg a skandináv országok képviselik, tulajdonképpen már meg is valósítják. A lisszaboni program problémája az, hogy nem vette komolyan senki, sem nemzetállami, sem társadalmi szinten, de ami a legfontosabb, nem vette komolyan a gazdaság és az üzleti szféra. Gazdasági szempontból minden modernizációs program halálra van ítélve, ha az üzleti szféra nem támogatja. Első félidejében a lisszaboni programhoz eddig nem rendeltek forrásokat nemzetállami és európai szinten, így aztán elmaradtak az üzleti szférából várható források is. Pedig nagyjából az üzleti szférának kellene finanszíroznia a lisszaboni programot. A gond az, hogy a nemzetállamok költségveté-
sileg bajban vannak, az EU költségvetése pedig nagyon kicsi. Így továbbra is hiányzik a források szisztematikus mobilizációja.

Fontos kiemelni a lisszaboni program társadalomépítési és szervezési vetületeit, amelyek a globálisan versenyképes, dinamikus és ekoszociális piacgazdaságot vázolják fel. Ez a modell egybeesik az európai értékekkel, és mint gazdasági-társadalmi modell cselekvési mintát és értékmintát adhat más régiók vagy országok számára. Hogy mégsem vált népszerűvé, annak az a magyarázata, hogy sok más EU-programhoz hasonlóan a társadalom ezt is egyfajta elitprogramnak tekinti, hiszen senki nem győzte meg az ellenkezőjéről. Lényeges összefüggés a lisszaboni programmal kapcsolatosan, hogy a gyakran idézett „európai” átlagok mögött hatalmas különbségek húzódnak. A programot az unión belül három-négy, főként észak-európai ország teljesíti, míg a fejlett nyugat-európai mag közel áll követelményeinek a teljesítéséhez. Ugyanakkor óriási szakadék van az újonnan csatlakozott országok és a régebbi tagok között. Vagyis a globális fölzárkózáson túl igazából az unión belüli fölzárkózás a kulcskérdés. Dél- és Kelet-Közép-Európának kellene felzárkóznia Észak- és Nyugat-Európához. A lisszaboni célok teljesítése valamennyi ország számára csak a strukturális reformok mellett képzelhető el. Fontosnak

tartom hangsúlyozni, hogy a jóléti állam Európa civilizációs vívmánya, és azt nem megszüntetni, hanem megújítani kell. Külön kérdés, hogy az európai modell globális vonzása megmutatkozhat abban is, hogy hallgatókat vonz a világ más részeiből is. Az ilyen globális mobilitásnak számos haszna lenne.

TT: Európában a nyelvi-kulturális sokszínűséget sajátos, megőrizendő értéknek, különlegességnek tartják a homogénebb kultúrákkal, például az amerikaival szemben. Ugyanakkor egyértelmű mozgás, törekvés tapasztalható az egységesülés irányába. Nyelvi-kulturális szinten az angol nyelv és az amerikai kultúra térnyerése globális méretű. Az európai sokszínűséget előnynek vagy hátránynak tekinti?

PT: A sokszínűség hatalmas erőforrás. Hadd idézzem ezzel kapcsolatban Márai Sándort: „Európa nagy erőforrása és áramtelepe mindig az itt élő népek öntudatos, egymás ellen és egymás mellett folytatott versenyéből táplálkozik majd. Európa, melynek lakosai közös nyelvet beszélnek, melynek népei elvesztették történelmi öntudatukat, népi becsvágyukat, megszűnne Európa lenni a szónak abban az értelmében, ahogyan az volt az utolsó háromszáz esztendőben, mikor valóságosan az emberi akarat áramtelepe volt az egész világ számára. Európa ereje a sokszínűség, az ellentét, a vita, az emlékezés, a bizonyítás és a különbözőség.”³

Szükséges megjegyezni, hogy egyébként Amerika is multikulturális, éppen ez adja az erejét és a vitalitását. A többnyelvűséget természetes jelenségnek tartom, ez a világ országainak jelentős részét jellemzi. Tulajdonképpen az ókori társadalmakban is többnyelvűség volt: Krisztus korában az emberek beszélték egymás nyelvét. Más kérdés, hogy úgy beszéltek öt-hat nyelvet, hogy az csak néhány száz szóból állt. Időközben a nyelvi kultúra hatalmasat fejlődött. A többnyelvűség ma mást jelent, mint évszázadokkal ezelőtt. Úgy gondolom, mindenképpen szükség van egy vagy akár több nyelvre, amellyel az unióban kommunikálni tudunk egymással. Ez nem jelenti azt, hogy a többi nyelvnek meg kellene szűnnie, s főképp nem, hogy a különböző kultúráknak el kellene tűnniük. Ellenkezőleg. Szükségünk van az anyanyelvünkre, amelyen szabatosan meg tudjuk fogalmazni gondolatainkat, amelyen álmodunk, de emellett beszélhetünk több nyelvet. Bonyolultabb kérdés a mentalitásbeli sokszínűség, az értékrendek és a civilizációk különbsége. Ez különösen azokban az országokban merül fel élesen, ahol jelentős számú nem európai származású népesség van: Franciaországban az afrikaiak, Németországban a törökök stb. Ennek a népességnek az integrációja vagy asszimilációja az elmúlt évtizedekben

³ Márai Sándor. 1993 (1942). *Röpirat a nemzetnevelés ügyében*. Budapest: Kalligram.

meglehetősen ellentmondásos volt, s az újonnan jelentkező konfliktusokban az integráció ellentmondásai mellett az értékkülönbségek is felszínre kerültek. Egyrészt a mai francia kultúrában, a zenében, a festészetben, az irodalomban, a színészek között tömegével vannak nem európai származású művészek. Ma a francia kultúra nem az a francia kultúra, amely a harmincas években volt. Francia, csak éppen sokkal színesebb. Hasonló a helyzet a sportban is. Ugyanakkor a közelmúltban lezajlott „külvárosi” lázadások azt mutatták, hogy a bevándorlók újabb generációi között is sokan vannak, akiknek nem sikerült a társadalomba beilleszkedniük, s csak lassan képesek a teljes integrációra, arra, hogy a gazdaságban vagy a parlamentben, az önkormányzatokban, a társadalom különböző szféráiban egyenlő lehetőségekkel vegyenek részt. A konfliktusok gyakran öltenek vallási jelleget, és ebben az iszlám lakosság problémái is megjelennek.

TT: Az oktatásnak nagy szerepe van az identitás megerősödésében és megőrzésében.

PT: A közösségi szocializáció része, hogy bizonyos fajta identitást közvetítsen. De az identitás sokrétű, vele kapcsolatban leginkább a hálöhasonlatot használnám, vagyis az identitásnak különböző csomópontjai vannak. Az identitás rugalmas, idővel változhat. Adott szituációban lehet nagyon erős, de ennek nem mond ellent, hogy egy másikban a preferenciák hirtelen megváltoznak. Nincs abban semmi ellentmondás, hogy egyik szombaton a kedvenc klubcsapat szurkolói törik össze a stadiont, majd a másikon a nemzeti válogatott nézői. Nagy valószínűséggel ugyanazokról a személyekről van szó, csak az egyik esetben a helyi klubbal szimpatizálnak, a másikban pedig a nemzettel való azonosulásukat juttatják így kifejezésre. Ha az adott azonosulás kapcsán konfliktushelyzet alakul ki, feltörhetnek az indulatok, máskor az egyént fenyegetett helyzetbe hozhatja az identitása, s igyekszik rejtőzködni (feladja például a vallását).

A sokszínűség megtartása érték. Fontos, hogy megőrződjön, ugyanakkor harmóniában legyen az alapvető európai eszményekkel. Vissza kellene utalni az interjú elején elmondottakra. A tudás alapú társadalom filozófiája még formálódóban van. Úgy gondolom, Európában az új harmóniát mindenképpen a felvilágosodás három nagy eszménye, a szabadság, egyenlőség, testvériség mentén kell megtalálnunk, miközben ezek az alapvető értékek az új kihívásoknak megfelelően új tartalommal nyernek új értelmet. Ez az érdekünk és Európa érdeke is.

Az interjút Tóth Teréz készítette.